

Рустамова Д.А.

**БАЛДАР ҮЙҮНДӨ ЧОҢОЙГОН ӨСПҮРҮМДӨРДҮН
СОЦИАЛДЫК АДАПТАЦИЯСЫ**

Рустамова Д.А.

**СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ-ПОДРОСТКОВ
В ДЕТСКИХ ДОМАХ**

D.A. Rustamova

**SOCIAL ADAPTATION OF TEENAGERS
IN CHILDREN'S HOMES**

УДК: 316.62

Бул макалада балдар үйүндө чоңойгон өспүрүмдөрдүн социалдык адаптация көйгөйлөрү, ошондой эле ошол чөйрөдөгү адаптация жана структуралык деңгээли каралган.

Негизги сөздөр: адаптация, балдар үйү, өспүрүмдөр, социалдык адаптация, социалдык жетимдер, социализация.

В настоящей статье рассматриваются проблемы социальной адаптации подростков в детских домах, а также трудности адаптации и структурные уровни в данной сфере.

Ключевые слова: адаптация, детские дома, подростки, социальная адаптация, социальные сироты, социализация.

This article deals with the problems of social adaptation of teenagers in children's homes, as well as the difficulties of adaptation and structural levels in this area.

Key words: adaptation, children's homes, teenagers, social adaptation, social orphans, socialization.

Балдарды жетимдер мекемелеринде тарбиялоонун теоретикалык жана практикалык көйгөйлөрүн билүүдө Макаренко А.С., Н.К. Крупская, В.А. Сухомлинскийдин, А.И. Захарованын эмгектери чоң мааниге ээ. Л.И. Божевич, И.В. Дубровинанын, М.И. Лисинанын, А.Г. Рузсконун, А.М. Прихожандын, Н.Н. Толстун көптөгөн эмгектери мамлекеттик мекемелерде балдарды жакшы эмес тарбиялоонун натыйжаларына арналган. Үй-бүлөдөн сыртта өскөн балдарда мүнөзүндө, жүрүм-турумунда спецификалык өзгөчөлүктөр калыптанат, алар жөнүндө башка балдардыкына караганда жаман же жакшы деп айта албайбыз, алар жөн гана башкача. А.М. Прихожан жана Н.Н. Толстын балдар үйүндө тарбияланган балдардын инсан катары орун алуусун, өздүк Мен образынын жаралуусун, балдардын өздөрүнө болгон мамилесинин түзүлүшүнүн курамын изилдеген. Мындай шарттарда таанып билүүнүн башкача калыптануусунун болжолдуу себептери деп төмөнкүлөрдү эсептешет:

- мекемелерде чоңдордун тез-тез алмашуусу, баланын үзгүлтүксүз мамилелерин жана тажрыйбаларынын үзүлүүсүнө алып келет.

- чоңдордун педагогикалык көз карашы, анда бала кам көрүүнүн, тарбиялоонун жана окутуунун

объектиси болуп, үй-бүлөдөгү чоңдордун позициясынан айырмаланат.

- балдарга топтук мамиле кылуу жана чоңдор менен эмоционалдык катнаштын жоктугу, ушулардын айынан балада өздүк Менди түшүнбөө жана баамдообого алып келет.

- баланын баардык кыймыл аракеттерин катуу регламентациялоо, эч кандай тандоого жана жоопкерчиликке мүмкүнчүлүк калбайт.

Азыркы жетим балдарды тарбиялоо системасы жетиле элек жана коомдо адаптациялануусун, көйгөйлөрдү чечүүгө жөндөмсүз, ар бир баланы психологиялык жактан жашоонун кыйындыктарына даярдай албайт.

Башында адаптация түшүнүгүнө аныктама берсек. Ошентип адаптация (лат. тилинен *adaptare*-ылайыктоо) – тирүү организмдин айлана-чөйрөнүн шартына ылайыкташуу процесси [1].

Анда «социалдык адаптация» эмнени түшүндүрөт? Бир нече аныктамасы бар:

1. Адамдын социалдык чөйрөдө ар кандай өзгөрүүлөдү социалдык ыкмалар менен ылайыкташтыруу процесси.

2. Ошол үстөмдүк кылуучу класста, социалдык топто системалык нормаларына жана баалылууктарына жекелик жагынан топтук жүрүм-турумдарды ылайыкка келтирүү.

Социалдык көзөм механизминин жардамы жана социализация процесси ишке ашыруу, коомдук жана мамлекеттик күч колдонуунун ченемдери кошулат.

3. Жеке адамдын социалдык чөйрөнүн шарттарына активдүү ылайыкташуу процесси; жеке адамдын социалдык топтун социалдык чөйрө менен болгон аракети; социалдык чөйрө жана субъектинин карым-катышынын гармонизациялуу жыйынтыгы (лат. тилинен *adaptatio*).

4. Коомдо ийгиликтүү аракет кылуусу үчүн жеке адамдын психологиялык, социалдык нормалары менен баалуулуктары, билими, билген нерселеринин өздөштүрүү процесси [2].

Социалдык адаптациянын процессин окуп үйрөнүү үчүн үч структуралык деңгээли бар:

1. Коом (макрочөйрө)

2. Социалдык топтор (микрочөйрө)

3. Жеке адам өзүү (жеке адамдын ичиндеги адаптациясы).

Коомдун түзүлүшү (макрочөйрө) – бул деңгээл жеке адамдын коомдо социалдык-экономикалык, саясий, ички дүйнөсүнүн өнүгүүсүнүн процессин бөлүп чыгат.

Социалдык топтун түзүлүшү (микрочөйрө) – бул процесс жеке адамдын социалдык топ (эмгек коллективи, үй-үбүлөө) менен чыр-чатактарынын себептерин окуп үйрөөнүгө мүмкүндүк берет, туура социалдык диагноз коюп жана маселелерин чечет.

Жеке адамдын структурасынын (жеке адамдын ичиндеги) адаптациясы-гармонияга жетүүгө умтулуу, ички позициянын тең-салмактуулугу жана ага башка жеке адамдын позициясы тарабынан баалоо. Жаңы коллективде өзүн ылайыкташа билбөө алып келиши мүмкүн, баалуулук багыттарын бузат.

Социалдык адаптациянын системасына кийинкилер кирет:

1. Өндүүштүк адаптация (социалдык адаптациянын факторлору, анда жеке адам социалдык-психологиялык мобилизация, биофизиологиялык жактарынан ар дайым өсөт);

2. Тиричилик адаптациясы (ар кандай белгиленген, установка, адат тартипке багытталган, салттарга, коллективде адамдардын арасындагы болгон мамилелеринин, үй-бүлөдөгү болгон, туугандар, кошуналар, тааныштар менен билимдеринин аспектилеринин түзүүнү чечет);

3. Бош убактагы адаптация (установкаарды түзүү, эстетикалык баштан өткөрүүнүн канааттанышына жөндөмдүүлүгүн, ден-соолукту колдоого умтулуу, физикалык мыктылык).

Балдар үйүндө тарбияланычуулардын социалдык адаптация процессинин өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар жана бир нече этаптан турат:

Биринчи этап-даярдоочу. Ал тарбиялануучу социалдык топко кирген учуруна чейин кирет жана анын статусун аныктоо менен байланышкан. Социалдык диагностиканы жүргүзүү менен, анын жеке өзгөчөлүктөрүн божомолдоо менен таанышуу.

Экинчи этап-социалдык топко кирүү, жаңы тарбияланычууга мекеменин адаптациясына реалдуу шатты божомолдоо.

Үчүнчү этап-социалдык керектүү ролдорду социалдык иш аракеткекатышуу аркылуу, жаңы социалдык тажрыйбага ээ болу, билимди, эпти өздөштүрүү.

Төртүнчү этап-социалдык туруктуу психологиялык жактан адаптациялануу, ар кандай проблемалуу жагдайды чечүү мүмкүнчүлүгүнө мүнөздүү, социалдык чөйрөдөгү шартына келип чыгуусу [3].

Азыркы коомдун баалуктары жана нормалардын өздөштүрүү социалдык адаптация аркылуу иш алып барат. Социалдык адаптациянын негизги көрсөткүчү – адам, айлана-чөйрө жана анын активдүү иш-аракети менен болгон аракетин. Социалдык адаптацияга жетүүнүн маанилүү ыкмасы жалпы билим жана тарбия эмгек жана профессионалдуу даярдык болуп саналат.

Социалдык адаптациянын процессин ар бир адам жеке өзүнүн өсүп-өнүгүү жана профессионалдуу эмгекте көрсөтөт. Азыркы күндө мамлекеттедин арасында Россия балдар үйүндө тарбиялануучу балдардын саны боюнча биринчи орунду ээлейт. Заманбап Россияда жетим балдар деген кимдер? Бул бир же эки ата-энесинин өлүмүнөн алардан айрылган 18 жашка чейинки бала. Бирок бул жөн гана юридикалык формулировка. Чындыгында, балдар үйүндө жашаган көбүнчө балдар, булар эне-аталык укугунан айрылган ата-энелердин балдары. Мурун согуштук иш аракет убагында ата-энесинин өлүмүнөн балдар жетим болуп жана балдар үйүнө түшүшсө, азыр болсо балдардын балдар үйүнө түшүсүнүн бир нече категорияга таандык:

1. Ата-энеси бар, бирок дарыланууга жана реабилитацияга зарылдуу шаттар менен балдар үйүндө жашаган же ал жака барып турган балдар.

2. Эмчек убагында ата-энелери тарабынан төрөт үйүндө же бейтапканада калтырылган балдар. Мындай баланын жашоодогу сценарийи жетиштүү стандарттуу жана өзүнө тартиптүү этаптарды камтыйт: төрөт үйү, бейтапкана, балдар үйү, мектепке чейинки балдар үйү, балдар үйү же мектепке чейинки балдар интернаты.

3. Эне-ата укугунан айрылган ата-энелер, эркинен ажыраган же болбосо башка себептерден улам өзүнүн милдеттерин аткара албагандардын балдары (мисалы, психикалык оорудан жабыркагандар). Кээде балдар үйүнө көп балалуу жакыр жашаган үй-бүлөөлөрдөн же жалгыз бой энелерден балдарды кабыл алышат. Тартипке ылайык качан даарыланууга муктаж болгондо, буга специализациялашкан мектепке чейинки балдар үйү жана мектеп-интенаттары тийиштүү. Бул категорияга үй-бүлөөдөн келген, опека органдарынан багытталган социалдык приюттарга тийиштүү балдар. Бул балдар, балдар үйүнө ар кандай жашында түшөт: 3-4 дөн 15 жашка чейин.

4. Балдар-физикалык жетимдер. Бул категория анча чоң эмес, социалдык жетимдер үстөмдүк кылат. Мисал, Закавказ республикаларында практикалык түрдө балдар үйү жок, ата-энеси жок, балдар болсо, туугандарыныкында тарбияланышат [4].

Ушундай жол менен, биз балдар үйүндө тарбияланычууларды кандай категориядан карап чыктык, «адаптация» жана «социалдык адаптация» түшүнүктөрүн ачтык. Социалдык адаптациянын максаты баланын карыз сезимин тарбиялоо болуп саналат, социалдык коргогондугу жана чоңойгондо жашоого даярдоо экенин чечтик. Буга карабай, балдар үйүнүн негизки миссиясы тарбияланычуну азыркы коомдогу өз алдынча жашоого даярдоо болуп саналат, бирок, тилекке каршы, азыркы убакта бул даярдоо жетишсиз болуп эсептелет. Буга канчалык балдар үйүнүн тарбиялоочулары өспүрүмдөрдү ушул өз алдынча жашоого даярдай алышабы, жараша алардын алдындагы өмүр жолунун ийгиликтүүлүгү байланышкан.

Социалдык жайылгандык жана социалдык жетимдик көйгөйлөрүнүн курчтуулугу трансформациялык коомдо өсүүдө, анткери социалдык экноми-

канын туруксуздук процесси, социалдык туруксуздук, мамлекеттин социалдык саясатынын өнүкпөгөндүгүнүн жана калктын көбүрөөк санын жашоо турмушунун төмөндүгү, үй-бүлөнүн кризиси коомдун ички жана моралдык баалуулугунун жоголушу, коомдук жашоонун криминалдашуусу.

Ата-энесинин камкордугунан ажыраган балдарды адаптациялоо негативдик факторлорго алып келет. Ал өзүнө социо-психо-физикалык жетишсиздиктерди камтып, коомдогу шарттын социалдык сапатын өнүктүрүүнү жөнгө салат. Балдарды социалдаштыруунун активдүү субъектисинин жоктугунан ал башка институттар структуралар менен байланышпай өзүн түзүүгө алып келет.

Ата-энесиз калган балдарды социалдык жактан адаптациялоонун программасы мыйзамдык база менен иштеп ал социалдык жетимдикти жанан анын профилактикалык көйгөйлөрү менен иш алып барат.

Интернат мекемелеринин институционалдык өзгөчөлүгү болуп, тарбиялоонун жана билимдин эски методдору бүтүрүүчүлөрдүн өздүк жашоого даяр эместигинин жана коомдо ийгиликтүү адаптациялоого алып келет.

Жетим балдарды адаптациялоонун түшүндүрүүчү жаңы ыкмалары жана технологиясы, интернат мекемелеринин ар түрдүү багыт берүү ишин кам-

тыйт. Бул изилдөөнүн практикалык мааниси жетим балдардын социалдык жактан адаптациялоо процессинин окуп-үйрөнүүнүн рекомендациясын жана негизги жыйынтыктарын камтыйт. Изилдөөнүн жыйынтыктары мамлекеттик жанан муниципалдык башкаруу органдарына алардын көйгөйлөрүн чечүү үчүн социалдык программа жана социалдык профилактика концепциясын жөнгө салуу үчүн керектелиши керек.

Адабияттар:

1. Одинцова Л.Н., Шамахова Н.н. Детский дом семейного типа. – 2000, Вологда: ВИРО. - 56 с.
2. Психология. Словарь/ под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - 2-е издание, испр. и доп. - М.: Политиздат. 1990. - 494с.
3. Астониц М. «Дети – сироты в России: социокультурная обусловленность личностных характеристик ребёнка в условиях депривации» // Вестник Евразии, 2004. - №3
4. Гологузова М.Н. Социальная педагогика. - М., 1999. - С.41.
5. Салморбекова, Р.Б. Современное состояние и проблемы воспитания чужих детей в Кыргызстане // Формы и методы социальной работы в различных сферах жизнедеятельности: материалы III Международной научно-практической конференции / отв. ред. Ю.Ю. Шурыгина. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГУТУ, 2014. С. 195-196.

Рецензент: д.соц.н., профессор Бектурганов К.Б.